

74. D. S. Lihaçov'un tarihsel yaklaşımı çerçevesinde Eski Rus edebiyatının tür sistemi

Duygu ÖZAKIN¹

APA: Özakin, D. (2023). D. S. Lihaçov'un tarihsel yaklaşımı çerçevesinde Eski Rus edebiyatının tür sistemi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 1253-1267. DOI: 10.29000/rumelide.1316390.

Öz

Rus Orta Çağ ilimleri uzmanı Dmitri Sergeyeviç Lihaçov'un (1906-1999) Eski Rus edebiyatının tür sistemine ilişkin bir dizi özgün görüşünü konu edinen bu makale, kuramcının işlevsel yöntemlerini ve araştırmalarının genel ilkelerine dönüşen bu yöntemlerin bilimsel temellerini ortaya koymayı amaçlar. Lihaçov'un araştırmaları, dünya klasiklerinin kaleme alındığı 19. yüzyıl ile toplumcu içeriğiyle geniş okur kitlelerine hitap eden 20. yüzyıl edebiyatlarının gölgesinde kalan ve nispeten az tanınan Eski Rus edebiyatı üzerinde yoğunlaşır. Zira pagan Rusların MS 988 yılında Bizans kanalıyla benimsediği Hristiyanlık inancı, yeni bir alfabe ve oldukça zengin bir yazılı edebiyat geleneği gibi bazı kültürel yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm süreciyle birlikte 10. yüzyılın sonlarından, toplumsal ve sanatsal düzlemde sekülerleşmeye doğru bir aşama teşkil eden 17. yüzyıla dek, dinî içerikli ve anonim eserlerin gelenekselleştiği bir devir başlatılır. Eski Rus edebiyatı olarak adlandırılan bu devir, Orta Çağ toplumunun değerler dünyasına tutulan bir ayna olarak görülebilir. Orta Çağ yazını söz konusu değerler doğrultusunda, tarihsel eleştiri yöntemiyle inceleyen Lihaçov, yapıtları devrin toplumsal kabulleri ve yaşam tarzı bağlamında çözümler. Böylelikle, çağdaş okur ve araştırmacıları, günümüzün yaygın analiz araçlarıyla anlamlandırılması mümkün olmayan bir türsel çeşitlilik ve dünya görüşü ile tanışırır. Makalede, Lihaçov'un ortaya koyduğu türler sistemi ve bu sistemi kuran edebiyat dışı faktörler, tarihsel perspektifle değerlendirilir. Ayrıca, kuramcının *somut edebiyat bilimi* adını verdiği özgün yöntemi ve tüm çalışmalarında benimsediği *tarihsel empati* ilkesi incelenir. Çalışmada, Lihaçov'un bilimsel bir zemin üzerinde yükselen metodunun, betimleyici yöntem ve propagandacı tutum arasında kalan edebiyat bilimi çalışmalarını açısından ideal bir anlayış olarak öne çıktığı ve güncelliğini koruduğu ortaya konulur.

Anahtar kelimeler: Lihaçov, Eski Rus edebiyatı, Orta Çağ edebiyatı, tarihsel eleştiri yöntemi, tarihsel empati

The genre system of Old Russian literature in the framework of D. S. Likhachov's historical approach

Abstract

This article presents and evaluates Russian medievalist Dmitry Sergeyevich Likhachov's (1906-1999) distinctive insights on the genre structure of Old Russian literature. The article aims to reveal the theorist's scientifically supported functional approaches, which have evolved into the guiding principles of his own research. The focus of Likhachov's research is on the lesser-known Old Russian literature, which was overshadowed by the 19th century world classics and the 20th century literature, which attracted vast audiences with its socialist themes. As it is known, Byzantium's

¹ Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı ABD, (Nevşehir, Türkiye), duyguozakin@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0927-1926 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 18.04.2023-kabul tarihi: 20.06.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1316390]

influence caused the pagan Russians to convert to Christianity in AD 988, which brought other cultural changes like a new alphabet and a very strong written literary legacy. Throughout this transformation process, from the end of the 10th century to the beginning of the 17th century, religious and anonymous works became common, marking a step toward secularization on the social and creative levels. Old East Slavic literature, often known as Old Russian literature, can be considered as a mirror reflecting the values of medieval society. Likhachov examines medieval literature through historical criticism, analyzing the works in light of the social mores and way of life of the time. As a result, it offers modern readers and academics to a diversity of genres and worldviews that cannot be understood using conventional analysis techniques applied today. Therefore, *historical empathy*, a principle that Likhachov adopted in his corpus as well as the authentic method that he calls *concrete literary science* are also examined. The research demonstrates that Likhachov's methodology, which rises on a scientific basis, still upholds its currency and stands out as an ideal notion in literary studies that contrast descriptive method and propagandist attitude.

Keywords: Likhachov, Old Russian literature, medieval literature, historical criticism, historical empathy

1.Giriş

Rus Orta Çağ ilimleri uzmanı, dilbilimci, kültür bilimci ve kuramcı Dmitri Sergeyeviç Lihaçov (1906-1999), dünya genelinde bilhassa 19. yüzyıl Rus edebiyatına kıyasla daha az tanınan ve çalışılan bir alanda, Eski Slavca ve erken dönem Rus edebiyatı alanında söz sahibi olan sayılı bilim insanlarından biridir. Lihaçov'un kendine has tarihçilik ve kuramcılık anlayışında, günümüz okurunu da ilgilendiren bazı eğilimler dikkat çeker. Bunların başında, onun Eski Rus edebiyatının tür sistemine ilişkin açık ve anlaşılır bir şema ortaya koyabilmesi gelir. Çağdaş okurlara uzak geçmişte yaşanan hikâyelerin bir alışımı gibi görünen oysa Lihaçov'un çalışmaları sayesinde oldukça sistematik ve bir o kadar da zengin bir yapıya dayandığı anlaşılan söz konusu dönemin tür sistemi ile bu sistemin dayandığı edebiyat dışı oluşum ilkeleri, bu çalışmanın konusunu teşkil eder.

Lihaçov'un geleneksel türlere ilişkin sınıflandırmasını kurduğu temelleri inceleyen bu çalışmada, öncelikle, kuramcının Rus edebiyatı tarihçiliğinde temsil ettiği konum ortaya konulur. Çalışmanın ikinci bölümünde, Lihaçov'un edebî kuramını şekillendiren *tarihsel empati* ve *somut edebiyat bilimi* metotlarının ilkeleri incelenir. Çalışmanın Orta Çağ yazın anlayışının başat niteliklerine göre alt başlıklara ayrılan son bölümünde ise Eski Rus edebiyatının iskeletini oluşturan, erken örnekleri Bizans kültüründen aktarılıp bir kısmı da Rus topraklarında kendiliğinden serpiyen türler, Lihaçov'un tarihsel perspektifinden sunulur. Ayrıca Lihaçov'un tür dışı olarak tanımladığı yapıtların niteliği ve bunların ortaya çıkışını hazırlayan dönemsel koşullar incelenir.

2.D. S. Lihaçov'un Rus edebiyatı tarihi çalışmaları

Peterburglu bir edebiyat tarihçisi ve kuramcı olan Dmitri Sergeyeviç Lihaçov, öğrencisi olmaya hak kazandığı 1923 yılında Petrograd Devlet Üniversitesi, mezun olduğu 1928 yılında ise Leningrad Devlet Üniversitesi adıyla anılan Sankt Peterburg Devlet Üniversitesi'nde, Roma-Germen ve Slav-Rus dilbilimi ve edebiyat bilimi alanlarında eş zamanlı öğrenim görür. Üniversite yıllarında antik edebiyat ve kültürel yaşam üzerine karşılaştırmalı incelemeler yapma şansı bulması, kuramcının gelecekteki uzmanlık alanının çerçevesini çizen dönüm noktalarından birini teşkil eder. Ancak antik edebiyat gibi dönemin siyasal atmosferinden oldukça uzak ve nispeten "tehlikesiz" bir alanda uzmanlaşıyor olması dahi onu

devrin politik karmaşasından koruyamaz. Mezun olduğu 1928 yılında, mensubu olduğu öğrenci çevresiyle beraber “karşı-devrimcilik” suçlamasıyla beş senelik cezaya çarptırılır. Aynı yılın Kasım ayında, siyasi mahkûm olarak Solovki Esir Kampı'na sürülür. 1930 yılında *Solovki Adaları (Solovetskiye ostrova)* adlı dergide ilk bilimsel makalesini yayımlayan ve bir sene erken tahliye edilen Lihaçov, 1932 yılında Leningrad'a dönerek editörlük ve redaktörlük yapmaya, önemli yazılarını yayımlamaya başlar (Zapesotskiy, 2022: 346).

Lihaçov'un Rus edebiyatı tarihi ve edebiyat teorisi alanındaki başlıca yapıtları, Eski Rus edebiyatı döneminde yoğunlaşır. Onun kaleminden çıkan sınıflandırmalar, çağdaşları ve ardılları için geçmişe ışık tutan birer harita işlevi görür. Zira, Orta Çağ edebiyatını anlamak, ancak dönemin gereksinimlerini öngören ya da onu bizzat şekillendiren din ve devlet adamlarının tasarılarını, bunların ortaya çıkışını zorunlu kılan politik koşulları ve uluslararası ilişkilerin gerilimli seyrini anlamaktan geçer. Üniversite yıllarında iki farklı coğrafyanın kültürel yaşayışını ve edebî geleneklerini öğrenirken benimsediği karşılaştırmalı metod sayesinde Lihaçov, tüm bu gereklilikleri tahlil etmede başarılı olur. Kuramcı, gerek çağdaşları gerekse günümüz okuru açısından Rus klasiklerinin verildiği 19. yüzyıl ile toplumcu-gerçekçi kanonun inşa edildiği 20. yüzyıl edebiyatlarının gölgesinde kalan bir dönemin aydınlatılmasını sağlar.

Lihaçov, 1940'lı yıllardan itibaren yayımladığı inceleme ve eleştiri yazılarıyla alanda söz sahibi araştırmacılardan biri hâline gelir. 1950'lerde ise *Geçmiş Yılların Hikâyesi (Povest' vremennih let)* ve *İgor Alayı Destanı (Slovo o polku İgoreve)* gibi Eski Rus edebiyatının tarihî başyapıtlarını çağdaş Rus diline kazandırır. Söz konusu eserler, Lihaçov'un Eski Rus edebiyatında gelişen türleri ve tür dışı yapıt anlayışını özgün bir edebî kuram çerçevesinde ortaya koymasını sağlayan iki temel örnek teşkil eder.

3.D. S. Lihaçov'un edebî kuramında tarihsel empati ve *Somut Edebiyat Bilimi* metodu

Lihaçov'a (1963: 47) göre edebî tür kategorisi, tarihsel bir kategoridir. Bu çıkarım, kuramcının Orta Çağ tarihçisi kimliğinden kaynaklanan mesleki bakış açısının doğal bir ürünü olmakla beraber, Eski Rus edebiyatını günümüzün değerleriyle anlamlandırma konusundaki hatalı tutuma da işaret eder. Zira bu dönemin edebiyatı, devrin kendi dinamikleri doğrultusunda incelenmesini zorunlu kılan tarihsel yaklaşımı temel bir ilke olarak ortaya koyar.

Bilindiği gibi, *tarihsel eleştiri yöntemine* göre edebî devir ve eserler, dönemin kendi koşulları çerçevesinde incelemeye tabi tutulmalıdır. İncelemenin gerçekleştirildiği çağın çözümleme ilkeleri ile incelenen eserin yaratıldığı tarihsel koşulların yarattığı edebî sonuçlar arasında belirli bir pay ve mesafe bırakılması, araştırmacının bakış açısını nesnelleştirmesi bakımından elzemdir. Bu doğrultuda Lihaçov (1963: 48), Eski Rusların tür sistemlerini değerlendirmeye başlarken, her şeyden önce, türler hakkındaki modern kavrayışımızdan uzaklaşmamız gerektiğini düşünür. Lihaçov, külliyatının önemli bölümlerinde okura yönelik bu anımsatmayı sıklıkla tekrar eder ve tespitlerini dile getirmeden önce Orta Çağ'a özgü estetik ilkelerle çağdaş araştırmacının değer yargıları arasındaki muhtemel uyumsuzluğa dikkat çeker.

Lihaçov'un nesnel bir tutum geliştirebilme yönündeki hassasiyetini vurgulayan bu tekrarlar, yapıtlarının *tarihsel empati* ilkesi uyarınca kaleme alındıklarını gösterir. Zira tarihsel empati, ilgili devirde yaşayan halkın alışkanlıklarının, yönetici zümrenin aldığı radikal kararların, -edebiyat özelinde dile getirilecek olursa- devrin yazın dünyasının iç dengesini oluşturan etkenlerin ve nihayet okurun imgeler dünyasının, dönemin şartları doğrultusunda eleştiriye tabi tutulmasına imkân tanır.

Tarihsel empati ilkesinden yoksun bir eleştiri anlayışının benimsenmesi, bilhassa erken dönem Rus edebiyatına ait eserlerin olay örgüsünün mistik, anlatımının ise ağdalı ve lirik bulunmasına yol açacaktır. Oysa 11.-16. yüzyıl Rus edebiyatında şiirin bağımsız bir tür olarak bulunmadığına işaret eden Lihaçov, bu nedenle dönemin tüm eserlerinin özgün bir lirizmle dolu olduğuna dikkat çeker. Söz konusu lirizm kroniklere, tarihî hikâyelere ve retorik eserlere dahi nüfuz eder (Lihaçov, 1998a: 14).

Lihaçov'un Eski Rus edebiyatının sistemli yaratım sürecine ilişkin tezleri, *İgor Alayı Destanı*'nın tür tartışmaları konusunda ileri sürülen görüşleri oldukça az, çelişkili ve yeterince temellendirilmemiş bulması neticesinde ortaya konulur. Destanın rolünü ve türünü doğru saptayabilmek amacıyla Lihaçov, 11.-13. yüzyıl Eski Rus edebiyatının tür sisteminin bazı özelliklerini daha yakından incelemeye yönelir. Bu süreçte kuramcının karşı çıktığı ilk görüş, destanın Eski Rus edebiyatının tek kayda değer yapıtı olduğu yönündeki yaygın kanıdır.

Çağdaş Rus edebî dilinin kurucusu A. S. Puşkin'e (1799-1837) göre *İgor Alayı Destanı*, eski edebiyatın "çölünde" yükselen tek anıttır (Puşkin, 1962: 408). Öte yandan, *İgor Alayı Destanı ve Döneminin Kültürü (Slovo o polku İgoreve i kul'tura yego vremeni)* adlı eserin *İgor Alayı Destanı ve Orta Çağ Rus Edebiyatının Özellikleri (Slovo o polku İgoreve i osobennosti russkoy srednevekovoy literatury)* başlıklı bölümünde Lihaçov, Puşkin'in görüşlerini ortaya koyduğu dönemden bu yana bir asırdan fazla zaman geçtiğini ve bu süreçte destanın, pek çok edebiyat eleştirmeni, dilbilimci ve tarihçi tarafından incelendiğini dile getirir. Kuramcıya göre bu süreçte, Eski Rus edebiyatının birçok yeni anıtı keşfedilir ve edebî gelişim aşamaları incelenir. Tüm bu çalışmalar, Puşkin'in yorumlarına yeni bir perspektiften bakmayı zorunlu kılar. Bu yeni bakış açısı uyarınca, Puşkin'in sözlerini doğrulayan yegâne bilgi, *İgor Alayı Destanı*'nın zirvede yer alan bir anıt oluşudur. Bununla birlikte Lihaçov, söz konusu destanın tek kayda değer eser olduğu yönündeki düşünceyi reddeder. Lihaçov'a göre bu destan, bir "çölde" ya da "ovada" değil; tarihî, retorik, hagiografik türde anıtların yer aldığı, benzer tipte eserlerin bulunduğu, aynı vatansever fikirlerin dile getirildiği ve benzer temaların ortaya çıktığı "sıradağlar" arasında yükselir (Lihaçov, 1998a: 12). Lihaçov, dağlar dizisine benzettiği bu türler sisteminin bir hayli karmaşık olduğunu hemen her incelemesinde ifade etse de araştırmacılar ve okurlar için ilgili dönemi anlaşılır hâle getiren analitik bir yapı kurmayı başarır.

Söz konusu analitik yapının üzerinde yükseldiği zemin, Lihaçov'un tarihselcilik ve *tarihsel empati* yaklaşımlarıyla yakından ilişkili özgün yöntemidir. Lihaçov, ilk kez *Edebiyat-Gerçeklik-Edebiyat (Literatura – real'nost' – literatura)* adlı kitabında bilim dünyasına tanıttığı ve *somut edebiyat bilimi/eleştirisi (konkretnoye literaturovedeniye)* adını verdiği metodu, gerçeklik ve kurmacayı birbirinden ayıran ince çizginin üzerine inşa eder. Lihaçov'a göre edebiyatta gerçeklik, gündelik hayatın gerçekliğinden tarihsel gelişimin; geçmiş ve bugünün gerçekliğine, yazarın otobiyografik gerçekliğinden edebiyatın gelenek ve çatışmalarla örülü gerçekliğine dek pek çok yönden yansıtılır ve dönüştürülür. Böylece edebî eserlerin gerçekliği, bizzat edebiyat tarafından temin edilir. Edebiyat, genel estetik ve ideolojik ilkelerin yanı sıra belirli temaların, motiflerin, imgelerin ve tekniklerin gelişimini de temsil eder. Kuramcıya göre, edebiyat ve gerçeklik arasında net sınırlar yoktur. *Somut edebiyat eleştirisi* ise esas olarak, gerçeklik ile edebiyat arasında yer alan sınır bölgesiyle ilgilenir (Lihaçov, 1984: 6).

Burada Lihaçov'un sadece eserin iç gerçekliğiyle ya da muhtevanın tarihsel gerçekle örtüşmesi meselesiyle ilgilenmediğini ayrıca belirtmek gerekir. Ona göre edebî metin, dönemin sanat anlayışını ve teknik olanaklarını da belgesel nitelikte yansıtabilen bir takım dış bağlantılara sahiptir. Rus Orta Çağ araştırmacısı Nikolay İvanoviç Prokofyev (1909-1995) de Lihaçov'un gerçeklik olgusuna yaklaşımını destekler nitelikte bazı saptamalarda bulunur. Prokofyev'e göre Orta Çağ okurunun zihninde edebiyat,

salt gerçeği yansıtan bir araçtır. Edebî eserler ise dönemin estetik süzgecinden geçirilmiş birer “vahiy” olarak kabul görürler. Dolayısıyla bu dönemin edebiyatında kurmacaya yer yoktur. Bu çerçevede Prokofyev, tarihsel gerçeklik problemine ışık tutar. Söz konusu gerçeklikler, kelimenin dar anlamıyla tarihsel yaşamın gerçekleri değildir. Orta Çağ insanının zihninde Hristiyan ve hatta pagan mitleri de birer “gerçek” olarak alınlanır. Bu dönemde gerçek denilen olgu, efsaneler ve tarihî geleneklerin bir bileşiminden meydana gelir. Orta Çağ anlayışında edebî eser, ardında gizemli güçlerin gizlendiği bir “gerçekler” zinciridir. Şüphesiz yazar, kendi takdirine bağlı olarak “gerçekleri” seçebilir, bunları kendi anlayışına ve estetik zevkine göre yeniden düzenleyebilir. Ancak yeniden düzenlenmiş de olsa Orta Çağ zihniyetinde edebî eser, Tanrı'dan gelen bir vahiy; dolayısıyla hakikat sayılır (Prokofyev, 1975: 14-15).

Prokofyev'in saptamaları bağlamında Orta Çağ edebiyatından beklenen bir özelliğin, eserlerin “fantastik” unsur içermemesi olduğu söylenebilir. Zira Orta Çağ insanı, anlatı içine serpiştirilen kurmaca unsurları, daha doğru bir deyişle; bizim bugün kurmaca adını verdiğimiz ancak o dönemde gerçek sayılan öğeleri, hakikatin bir yansıması kabul etmektedir. Fantastik öğelerin doğal yaşamın bir parçası olarak alınlanması, dolayısıyla “gerçeklik”le örtüşmesi, Orta Çağ ve çağdaş insan kitlelerinin anlam dünyasındaki farklılığa işaret eder. Prokofyev tarafından da desteklendiği üzere, çağdaş okurla Orta Çağ okurunun gerçeklik anlayışını mukayeseli ve nesnel bir bakışla analiz edebilmenin imkânı, Lihaçov'un önerdiği *tarihsel empati ve somut edebiyat eleştirisi* yöntemlerinde yatar.

Edebiyat-Gerçeklik-Edebiyat'ın *Somut Edebiyat Bilimi Üzerine* başlıklı bölümünde Lihaçov (1984: 8) “*Makalelerimin merkezi, edebî gerçeklerin ta kendisidir*” ifadesine yer verir. Zira gerçeklikten kopulduğu takdirde edebiyat eleştirisi, genellemeler ve öznel değerlendirmeler arasına sıkışıp kalacaktır. Kuramcı, somut yorum ve gözlem geleneğinin kaybolmaması adına, aynı ölçüde somut çalışmalara ihtiyaç duyulduğundan ve bunun da tarihsel bir bakış açısını benimsemekle mümkün olduğundan söz eder. Zira bilimsel araştırmada doğruluk, gerçekçilik ya da tarihe uygunluk, öznel değerlendirmelerle değil ancak somut verilere dayalı bir araştırma kültürüyle sağlanır. Lihaçov'un tarihsel eleştirisi bağlamında kronolojik yaklaşım, *somut edebiyat eleştirisinin* ruhuyla en tutarlı yaklaşım olarak öne sürülür. Dolayısıyla edebî eleştiriyi öznellikten kurtaran ve onu müspet bilimlere geri döndüren metot, somut araştırma yöntemleri olarak tespit edilir.

Lihaçov edebî disiplinleri, merkezinde edebiyat eleştirisinin genel problemleriyle ilgilenen disiplinlerin yer aldığı bir tür gül formuna (*literaturovedçeskaya roza*) benzetir. Bu hayali merkezden uzaklaşıldıkça, disiplinlerin sınırları belirginlik kazanacak ve temel ilkeleri daha net ortaya çıkacaktır. Zira bu farazi gülün, çeşitli disiplinlerden oluşan katı bir çevresi ve edebî eleştirinin gerçekleştirildiği daha esnek bir merkezi bulunur (Lihaçov, 1989: 30). Disiplinlerarası bir metot benimsenmesi gereken çekirdek bölgede, çevrede konumlanan ve daha net sınırlara tabi olan bilimlerden faydalanılabilir. Bu yöntemle başvurulmadığında, merkezî düşünce doğruluğunu kaybedecek, eleştiri ise genellikle temellendirilmemiş varsayımlar ve tahminlerin yarattığı karmaşada yolunu yitirecektir. Lihaçov'un *somut edebiyat bilimine* ve *tarihsel edebiyat eleştirisine* dayanan metodu, Orta Çağ gibi uzun ve karmaşık bir dönemi ve ona özgü edebî türler sistemini anlaşılır kılma yolunda, gül bitkisinin tağ yapraklarına benzettiği spiral ve katmanlı formu ustalıkla kullandığının bir kanıtı niteliğindedir.

4.Eski Rus edebiyatının tür sistemi

4.1.Erken dönem yazılı eserler

Eski Rus Edebiyatı, 10. yüzyıl sonları ile seküler dünya algısına bir geçiş aşaması teşkil eden 17. yüzyıl arasında verilen eserlerden oluşan uzunca bir dönemi tanımlar. Rus edebiyatında eski türlerin önemli bir bölümü, 11.-13. yüzyıllar arasında Bizans edebiyatından ödünç alınır. Rusların MS 988 yılında Hristiyanlığı kabulü ile birlikte başlayan bu aktarım sürecinde çeviri faaliyetlerinin etkin bir rol oynadığı görülür. Paganizmden tek tanrılı, semavi bir dine; Ortodoks inancına geçişin bir sonucu olarak Rus edebiyatına aktarılan bu türler sisteminde, dinî türlerin baskınlığı göze çarpar. Bunlar arasında dinsel içerikli kılavuzlar, dualar, azizlerin yaşamları ve dinî vecibelerin yerine getirilmesinde uyulacak kaidelere yönelik bilgiler içeren çeşitli metinler yer alır. Dinî türlerin yanı sıra, aralarında doğa bilimleri üzerine çeşitli çalışmaların, dünya tarihi üzerine kitapların, alfabelerin de bulunduğu daha dünyevi nitelikte eserler de bu aktarım sürecine dâhil edilir.

Eski Rus edebiyatının başlıca türleri arasında kutsal metinler, liturjik (ayinsel) eserler, ayin kitapları, ilahiler, aralarında katekümen² metinlerin yer aldığı öğretiyeye dayalı kitaplar, yorumlamalar (tefsirler), vaazlar, hitabet nesri, gnostik edebiyat, azizlerin yaşamları, azizlere methiyeler, kutsal emanetler ve mucizeler hakkında efsanelerin de yer aldığı hagiografik türler sayılabilir. Eski Rus edebiyatında dinî ve dünyevi türler kadar edebiyatın daha seküler bir kimlik kazanacağı geçiş aşamasına hazırlık niteliğinde türler de doğar. Bunlar arasında kanuni-hukuki metinler, tüzükler, hukuk kitapları, senetler, resmî belgeler, anı türüne yakın kronikler, hacnamelar, seyahatnameler, bilimsel eserler, ansiklopedik koleksiyonlar ve gündelik yaşamın bir parçası olan şahsi yazışmalar yer alır (Vereşçagin, 1996: 7).

Lihaçov'un vurguladığı gibi Rus edebiyatına geçen tüm bu türlerin çeşitliliği muazzam olsa dahi Rus topraklarında kimi türler bağımsız varlıklarını sürdüremez. Lihaçov Bizans ve Bulgaristan'dan gelen bu türleri, "canlı" türler ve "ölü" türler olarak sınıflandırır. Kuramcı, bilhassa Rus azizlerinin yaşamlarını, vaazları, öğretileri, duaları ve öteki ritüel metinlerini, Rus edebiyatına geçtikten sonra yeni örneklerle zenginleştirilen ve böylelikle varlığını devam ettirebilen "canlı" türler arasında sayar (Lihaçov, 1972: 70). Söz konusu ayrım, Bizans edebiyatı ile Rus edebiyatı arasındaki ilişkilerin başlangıçta aktarım, sonrasında ise etkilenim biçimini almasından ve Rus edebiyatının kendi kimliğini yavaş yavaş bulmasından kaynaklanır.

4.2.Bizans'tan aktarım ve etkilenim süreçleri

Eski Slav edebiyatı, tüm dünyada olduğu gibi, komşu ya da başat edebiyatların da tesiriyle oluşur. Ancak Lihaçov, bir edebiyatın diğeri üzerindeki etkisinin çeşitli şekillerde kendini gösterebileceğine dikkat çeker. Edebiyatlardaki tesir türlerinin, genel anlamda kültürel tesir türleri ile yakından ilişkili olduğunu kabul eder. Ona göre edebî etkiler, kültürlerin birbirleri üzerindeki etkisinin yalnızca bir parçasını teşkil eder. Bu durum, özellikle Orta Çağ edebiyatı için geçerlidir.

Lihaçov'un tarihsel perspektifinde edebî etkilenim, kültürel etkilenimin bir örneğidir. Bu bağlamda Lihaçov, oluşumunun ilk aşamasında Rus edebiyatının, Bizans edebiyatının etkisi altında kalıp kalmadığı üzerine fikir yürütür ve Bizans edebiyatının Rus edebiyatını "etkileyemeyeceği" sonucuna varır; zira 10. yüzyılda, Rus edebiyatı olarak tanımlanabilecek bir olgu mevcut değildir. Lihaçov,

² Toplumun semavi bir din olarak Hristiyanlıkla tanışıldığı döneme *katekümenlik*, bu tek tanrılı dinin benimsetilmesine yönelik eğitici eserlere ise *katekümen eser* adı verilir. Yeni dini öğrenmeye çalışan ve kabul etme sürecinde bulunan potansiyel Hristiyanlara da *katekümen* denilmiştir.

folklorun ve gelişkin bir sözlü hitabet kültürünün varlığına karşın, Rus topraklarında tercüme eserlerin ortaya çıkışından önce yazılı eserler bulunmadığına dikkat çeker. Bu doğrultuda kuramcı, etkilenim yerine “aktarım” kavramına başvurur. Etkilenim, daha sonraki dönemlerde, aktarım gerçekleştiğinde, edebiyat adı verilen yapı mevcudiyet kazanıp geliştiğinde başlar. Dolayısıyla, Bizans'a özgü kültürel fenomenlerin etkisinden değil de, bunların aktarımından bahsetmek daha doğru olur. Bu çerçevede, Eski Rus edebiyatında özgün ve çeviri eser ayırımından söz etmek de mümkün değildir; zira Eski Slav edebiyatlarında tercüme edebiyat olarak adlandırılan küme, ulusal edebiyatın organik bir parçası biçiminde varlık gösterir ve onu özgün yapıtlardan ayıran belirgin sınırlara da sahip değildir (Lihaçov, 1998b: 20-22).

Filolog, eleştirmen ve Eski Rus edebiyatı araştırmacısı İgor Petroviç Yeromin (1904-1963) de Lihaçov'un ileri sürdüğü ve Bizans'tan aktarılan edebiyatın aşamalı olarak milli özellikler kazandığı yönündeki görüşleri destekler. Yeromin'e göre, Bulgar ve Eski Rus edebiyatları, Bizans edebiyatıyla aynı edebî mirastan yola çıkarak tarihî seyirlerine başlarlar. Ancak bu edebiyatlara ait eserler, yaygın olarak düşünülenden daha az Bizans etkisi taşırlar. Zira yerel ve ulusal unsurlarla giderek daha fazla donatılırlar (Yeromin, 1966: 17).

Çeviri eserlerin yeni kopyalarının yazılması ve muhtevanın yerel ya da milli koşullara uyarlanması sonucunda Bizans edebiyatından alınan türler bir ölçüde ulusal eserler hâline gelirler. Bu yapıtlar değiştirilme, uyarlanma, yerel özellikler kazanma, yeni içeriklerle donatılma ve yeni biçimler geliştirme gibi nitelikler edinirler. Bu anlamda, Orta Çağ'da özgünlük probleminin, çağdaş okurun zihnindeki şablona uyum sağlamadığını belirtmekte fayda vardır; zira Lihaçov'a göre, kültürü eski ya da özgün formunda koruma eğilimi, yeni bir tarihsel bilincin fenomenidir. Aksine, eski kültür varlığının yeni biçimlerde sürdürülmesi ve kültürün nakli, Orta Çağ'a özgü bir olgudur. Lihaçov'a (1998b: 22) göre bu nakil ya da aktarım eylemi, eski kültüre ait filizlerin yeni topraklarda bağımsız ve yaratıcı bir biçimde gelişimini sağlar. Aktarım ve etkilenim problemini bu çerçevede ele alan Lihaçov, tarihsel empati ilkesini, gerek metin üreticiler gerekse okurlardan oluşan tüketici kitlenin özgünlük olgusuna bakışını aydınlatmak adına kullanır.

4.3. Folklor ve edebiyat

Lihaçov'un kategorizasyonunda, edebî türler sistemine ek olarak başka bir geleneksel türler sistemi daha bulunur. Bunlar, folklorik türlerdir. Kuramcıya göre bu türler sisteminin öne çıkan özelliği, folklorun, günümüzde olduğu gibi sosyal olarak izole ve kapalı bir konuma hapsedilmemesidir. Zira 11.-13. yüzyıllarda folklor, toplumun tüm sınıfları arasında yaygındır. O dönemde folklor ve edebiyat arasında günümüzdeki gibi sınırlar çizilmediğine dikkat çeken Lihaçov, folklorun diğer türlerle kurduğu birlikteliği şu sözlerle açıklar:

“Günümüzde folklor, halkın, köylünün, alt tabakanın sanatıdır. Orta Çağ'da ve bilhassa Orta Çağ'ın başlarında ise folklor, toplumun tüm katmanlarında, hem köylüler hem de derebeyleri arasında, yaygındı. O zamanlar folklorun yaygınlaşması, türsel olduğu ölçüde sosyal sınırlara tabi değildi. Kaleme alınmayı gerektiren türler ve sözlü icra gerektiren türler vardı. Ve okuryazarlık toplumun tüm katmanlarında yaygın olmadığından, folklor, sosyal yönden edebiyat kadar sınırlandırılmış değildi. Folklor, erken feodal dönemdeki bu toplumsal kısıtlamalara pek aşına değildi. Bilindiği gibi, günümüzde durum tam tersine dönmüştür: Edebiyat sosyal olarak sınırlı değilken folklor, sınırlıdır” (Lihaçov, 1972: 70).

Lihaçov'un kuramında, Eski Rus edebî türler sistemi ile folklorik türler sistemi arasındaki ilişki son derece karmaşık ve önemli bir konu olarak kabul görür. Zira Eski Rus edebiyatında da türler sistemi, çağdaş edebiyatın aksine, folklorik türler sisteminden bağımsız değildir. Edebî türler sisteminin muhtevası önemli ölçüde dinî ya da seküler yaşamın ihtiyaçları tarafından belirlenir. Bununla birlikte, sadece edebiyat değil, folklor da dünyevi yaşama hizmet eder. Feodal dönem boyunca Eski Rus toplumunun üst sınıfları folklor ürünlerini takip etmeyi, dinlemeyi, gösterilere katılmayı sürdürürler. Bu dönemde folklor sadece alt sınıflar arasında değil, nüfuzlu kimseler arasında da yaygındır zira folklor tüm toplumsal tabakalara hizmet edecek ölçüde geniş bir sahada icra edilir.

Lihaçov'un tarihsel kuramı dâhilinde gerçekleştirdiği ilgi çekici analitik çözümlerden biri de 11.-15. yüzyıl Rus edebiyatının şiir ve tiyatro türlerinde neden çok az gelişme gösterdiğini açıklamak adına, edebî tür sistemleri ile folklor arasındaki alışverişi sorgulamasıdır. Lihaçov'a göre, Eski Rus edebiyatında aşk şiirleri, romanlar, macera öyküleri gibi eğlendirici türler ve tiyatro gibi bazı türlerin bulunmaması, Rus edebiyatının kilise tarafından bastırılmış olmasıyla açıklanamaz. Kuramcıya göre bunun nedeni, Rus edebiyatının kilise tarafından tahakküm altına alınması değil, folklorun bu alanlardan henüz çekilmemiş olmasıdır. Zira kronik gibi dünyevi türler de bu dönemin birer ürünü olup olgun bir gelişim evresine ulaşabilmişlerdir (Lihaçov, 1963: 66-67).

Bu çerçevede Lihaçov, Rusya'da 17. yüzyıla dek düzenli bir tiyatro geleneğinin oluşmasını engelleyen koşulları da sorgular. Kuramcıya göre tiyatro, Batı'dan tesadüfen "transfer edildiği" ya da Rusya'da özgün bir şekilde "icat edildiği" için değil, 17. yüzyılda tiyatroya ihtiyaç duyulduğu için (Lihaçov, 1963: 67) kurulur. 17. yüzyıldan önce bu sanat dalına duyulan gereksinim, henüz görünürlik kazanmamıştır. Zira Eski Rus edebiyatında teatral unsur, pek çok folklor türünde bulunur ve bu türlerle iç içe geçer. Orta Çağ boyunca teatral anlatım dilinin, dinî eserlere ve sözlü edebiyata da nüfuz ettiği görülür.

17. yüzyılda toplumsal tabakalaşmada yaşanan derinleşme ve kentlerin büyümesiyle beraber folklor, üst sınıfların ufkundan uzaklaşmaya başlar. Böylelikle, folklor türlerinden beslenen bazı estetik gereksinimlerin karşılanması adına yeni türler ortaya çıkar. Ortaya çıkan yeni ifade biçimleri, Lihaçov tarafından folklorun geri çekilmesinin yarattığı boşluğun birer meyvesi olarak değerlendirilir. Şüphesiz, yeni türlerin ortaya çıkış nedenleri sadece bu boşlukla sınırlı değildir ve çok yönlüdür. Bununla birlikte, folklorun toplumsal yaşamdan dışarı itilmesinin yarattığı estetik boşluğun yeni türler oluşturmadaki rolü de göz ardı edilemez (Lihaçov, 1963: 67).

Eski Rus edebiyatında, birbiriyle yakından ilişkili ve birbirini karşılıklı olarak tamamlayan iki geleneksel tür sistemi, folklor ve edebiyat kanatlarından oluşur. Lihaçov'a göre, türler çeşitlilik arz etse dahi geleneksel ikili türler sistemi, tüm zenginliğine karşın yeni ifade arayışlarının karşılanmasında yetersiz kalır. Bu arayışlar neticesinde ise kuramcının tür dışı yapıt olarak nitelendirdiği yeni stilde bir dizi anlatı ortaya çıkar ki bunların da temel niteliği, folklor ile edebiyatın kesiştiği noktada yaratılan eserler olmalarıdır. Kuramcının tür dışı yapıtlar arasında andığı en tanınmış metinler ise *Geçmiş Yılların Hikâyesi* ve *İgor Alayı Destanı*'dir. Lihaçov'a göre bilhassa *İgor Alayı Destanı*'nın ait olduğu türün belirsizliği, özünde 11.-13. yüzyıl edebiyatına özgü bir olgudur. Edebiyat ve folklorun eşliğinde duran bir anıt olarak kabul edilen yapıt, yeni türlerin ortaya çıkışının kanıtı niteliğindedir (Lihaçov, 1998a: 21).

11.-13. yüzyıllar arasında Eski Rus edebiyatının gerçek olaylardan söz eden tüm eserleri, bu olayları çağdaş dönemden seçer ve yakın geçmişte meydana gelen hadiseleri öyküler. Lihaçov, bu tezini güçlendirmek adına, bir kez daha, muhtevasında yer alan olaylardan kısa süre sonra kaleme alındığı tahmin edilen *İgor Alayı Destanı*'ni örnek verir. Kuramcıya göre, destanda yer alan birlik çağrısına

temel teşkil eden yenilgi teması, ancak bu yenilginin hemen ardından yazılan bir eserde yer alabilir (Lihaçov, 1998a: 18). Knezleri ve kutuplaşmış olan halkı bir araya getirme arzusu ise eserin yazılı edebiyatın bir parçası olmasına karşın sözlü edebiyat geleneğinin retorik gücünü kullanmaya devam etmesindeki başlıca etkidir.

4.4. Edebiyat dışı etkenlerin kurucu işlevi

Eski Rus edebiyatında temaların ve anlatım dilinin seçiminde rol oynayan etkenler, büyük ölçüde edebî olmayan gerekliliklerden doğar. Lihaçov'un tarihsel yaklaşımına göre türler, belirli edebî ve edebiyat dışı ihtiyaçlara hizmet etmek üzere tasarlanmışlardır. Yazınsal malzemeyi salt edebî ilkeler doğrultusunda türlere ayırma geleneğinin, nispeten geç bir dönemde, 17. yüzyılda ortaya çıktığına işaret eden Lihaçov'a göre bu döneme dek türler, edebiyat dışı işlevler de üstlenirler. Orta Çağ'da edebiyat ve folklor ürünleri arasında belirgin bir ayrıma gidildiğini kabul eden kuramcıya göre benzer bir işlev dağılımı, folklorik türler içinde de gözlemlenebilir (Lihaçov, 1963: 47). Bu bağlamda ritüellerde icra edilen, tarihin kaydını tutan ya da masal anlatıcılığına dayanan folklor türlerini ayırıştıran nitelik, şüphesiz, bu türlerin yaşamın hangi pratik alanında işlev görebileceğidir. Söz gelimi, bir ağıt ile bir kutlama şarkısının icra edileceği koşulları belirleyen ve ayırıştıran tek ilke, eserin içsel ya da kendiliğinden edebî değeri değil, pratik yaşama hizmet eden bu türlerin ortama uyumluluğu olacaktır.

Lihaçov'un ifade ettiği gibi, Eski Rus edebiyatında eserler kalem almak için herhangi bir kılavuzun, gerçek anlamda edebî eleştirinin ve edebiyat biliminin olmadığı iyi bilinmektedir. Ancak kuramcının tespit ettiği bir dizi problemin incelenmesi yoluyla okur, Eski Rus yazarların, karmaşık bir hiyerarşik ilişki içinde bulunan çok sayıda tür ve alt türü nasıl anlamlandırabildiğine, bu çeşitliliğin nasıl kaotik bir yapıya dönüşmediğine, Eski Rus kâtiplerin yeni eserler yaratmak adına doğru türü kolayca bulmalarına ve hâlihazırda yazılmış olan yapıtların türünü belirlemelerine yardımcı olan referans noktalarının neler olduğuna dair aydınlatılır (Lihaçov, 1963: 53).

Bu bilgilendirme sürecinde Lihaçov, edebî olmayan faktörler sorununa yeniden eğilir. Zira Eski Rus edebiyatında karmaşayı önleyen ve türlerin sınırlarını belirleyen ilkeler, büyük ölçüde, edebiyat dışı özellikler taşırlar ve gündelik yaşamın sosyal ve dinî gereklilikleriyle yakın bir ilişki içindedirler. Eski Rus edebî türlerini modern zamanların türlerinden ayıran önemli farklılıklar bulunur. Bu türlerin var olabilmeleri, pratik yaşamdaki uygulamalara sıkıya sıkıya bağlıdır. Bunlar, salt edebî yaratıcılığın çeşitleri olarak değil, en kapsamlı ifadeyle Eski Rus yaşam tarzının ve gündelik hayatın belirli fenomenleri olarak ortaya çıkarlar (Lihaçov, 1963: 54).

Orta Çağ edebiyatının pratik yaşama hizmet ettiğini ortaya koyan bir diğer özellik de edebî metinden keyif almaya yönelik alışkanlıkların henüz gelişmemiş olmasıdır. Burada, Lihaçov'un da doğruladığı gibi, Orta Çağ Hristiyan estetiğinin sanatı bir haz kaynağı olarak kabul etmediğini akılda tutmak gerekir. Bu tutumundan ötürü Hristiyan estetiği, büyük ölçüde uygulamalıdır (Lihaçov, 1963: 59; 1971: 58). Bu bağlamda Lihaçov'un tarihsel yaklaşımından çıkarılabilecek sonuç, bu dönemde sanatın kendi varlığına değil, yaşama hizmet ettiğidir. Orta Çağ yazını, günümüzdeki gibi edebiyatın kendi içsel değerinden doğmaz, dolayısıyla keyif alma amacıyla yazılmaz ve türler de bir dizi pratik amaca hizmet ederler. Orta Çağ'da edebî türler, kullanım yerlerine ve amaçlarına istinaden birbirlerinden ayrılır ve adlandırılırlar.

Türler arası ayrımın dayandığı kaideler, sadece dinsel yapıtlar için değil, dünyevi yapıtlar için de geçerlidir. Eski Rusya'da türlerin ortaya çıkışı, esas olarak pratik ihtiyaçlara bağlıdır. Bu bağlamda, Lihaçov'un Orta Çağ edebiyatlarının tür sistemini oluşturan edebiyat dışı unsurlar bakımından ilgi

çekici bulduğu anlatılar arasında yer alan *knezlik/kraliyet suçlarından (knyajeskiye prestupleniya)* söz edilebilir. 11.-13. yüzyıllarda karşılaşılan bu hikâyeler, feodal mücadelenin gereksinimlerinden doğar. Bir knezin diğerine karşı savaşın ahlaki ve yasal hakkaniyetini, taraflardan birinin suçluluğunu ve ötekilerin haklılığını kanıtlamak adına yazılıp dolaşıma girer (Lihaçov, 1963: 56).

Knez Terebovlyalı Vasil'ko'nun Kör Edilmesi Hikâyesi (Povest' ob osleplenii Vasil'ka Terebovl'skogo) bu türden anlatılara önemli ve tanınmış bir örnek teşkil eder. Lihaçov'un perspektifi uyarınca anlatıdaki betimlemelerin canlılığı ve yoğunluğu, okuru söz konusu feodal ihtiyaçlara ikna etme kaygısının bir yansıması olarak değerlendirilir. Ancak Lihaçov, bu türe dâhil edilen eserlerde tek hedefin, işlenen suç ve yaşanan savaşları meşru bir zemine oturtmak olmadığına dikkat çeker. 12.-13. yüzyıllar boyunca, knezler arası güç mücadelesini eleştiren, onları Rus topraklarını müdafaaya çağırarak, alınan yenilgilerin ardından yakılan birer ağıt niteliği taşıyan ve knezlerin işlediği suçları kınayan bir dizi eser kaleme alınır (Lihaçov & Makogonenko, 1980: 13). Zira sözlü halk kültürünün yanı sıra, oluşmakta olan feodal yapının yansımalarını taşıyan, tarihsel belge niteliğinde yazılı eserler de bu dönemde kendine yer bulur.

4.5. Orta çağ yazınında okumaya hazırlık ve bilgilendirme araçları

Eski Rus edebiyatının tür özellikleri arasında, eserin nerede, nasıl ve hangi amaçla okunacağına dair uyarılar bulunması da yer alır. Dolayısıyla tür adını bir başlık olarak kullanma eğilimi, Eski Rus edebiyatına has bir yöntemden kaynaklanır. Bu metoda göre okuru metnin içeriğine ve metnin kullanım alanına ilişkin yönlendirme kaygısı ön plandadır zira eserin muhtevasını belirleyen başlıca hedef, gündelik yaşamın merkezî bir yaklaşımla şekillendirilmesidir.

Lihaçov bu olguyu, dönem edebiyatına özgü gelenekçilikle, beklenmedik imgelerin, ayrıntıların ya da üslubun sanatsal birer araç olarak kullanılmasının kabul görmemesiyle açıklar. Okuyucu ya da dinleyici de sanatsal ifadenin geleneksel kalmasından yanadır. Dolayısıyla, okuyucunun anlatının hangi sanatsal yolla yürütüleceği konusunda önceden uyarılması hem bir gereklilik hem de okur beklentisinin doğal bir neticesidir. Bu nedenle eser başlıklarında okuyucuya yönelik ve türsel ayrımlara işaret eden çeşitli uyarılar yer alır. Eski Rus edebiyatına ait eserlerin uzun başlıkları, içeriğin kısaca tanıtımına hizmet eder, okurun muhteva konusunda bilgilendirilmesi amacıyla kullanılır ve eserden çıkarılacak sonuçlara ilişkin ipuçlarına yer verir (Lihaçov, 1963: 62).

Eski Ruslarda okumaya hazırlık ciddi bir yer tutar. Kitap okumak gündelik hayatın bir parçası olduğundan, çoğu durumda ritüel ve gelenekle bağlantılıdır. Dolayısıyla herhangi bir eserin her zaman okunamayacağı inancı yaygındır ve okurun, eserin başlığı aracılığıyla önceden uyarılması gerektiği düşünülür. Böylece okur eserin konusuna, bunun ne tür bir eser olduğuna ve yoğunlukla dinî pratiklerde başvurulacak bu metinlerin ne şekilde okunması gerektiğine dair bilgilendirilir.

4.6. Eski Rus edebiyatında tür adları ve çeşitliliği

Orta Çağ yazınının malzemesinden çıkarılabilecek tür isimlerini inceleyen Lihaçov, yüz kadar tür saptar. Ancak bu türlerin isimleri ve dolayısıyla içerikleri, birbirlerine oldukça yakındır. Türlerin sayısının sürekli ve yoğun bir şekilde artması Eski Rus edebiyatının karakteristik bir özelliği sayılır. Bu özellik, Orta Çağ tür sisteminin ilkelerinin kısmen terk edilmeye başlandığı ve yerini yeni Rus edebiyatı tür sisteminin aldığı 17. yüzyıla dek varlığını sürdürür (Lihaçov, 1963: 49).

Eski Rus edebiyatının başlıca türleri arasında *apokrif*³ (*apokrif*), *azizlerin yaşamları (jitiye)*, *seyahatname/hacname (hojdeniye)*, *öğreti (pouçeniye)*, *yakarış (moleniye)*, *aylıklar (çet'i-minei)*, *vizyon/haberci rüya*⁴ (*videniye)*, *elçilerin işleri*⁵ (*deyaniye)*, *yıllık (letopis')*, *öğüt (poslaniye)*, *mesel/kıssa (pritça)* ve dönemin sosyo-politik meseleleri üzerine kaleme alınan güncel içerikli yazılar (*publitsistika*) sayılabilir. Bunların yanı sıra Orta Çağ yazarları, bir esere tür ve konu tanımlarını birleştiren bazı isimler verirler. Söz gelimi, en yaygın tür başlıklarından biri olan *slovo*, eserin muhtevasına ve olay örgüsüne göre “söz”, “destan”, “hikâye” ya da “nutuk” sözcükleriyle karşılanabilir. Aynı şekilde yaygın başlıklardan olan *povest'* ise “öykü”, “hikâye” ve “menkıbe” gibi farklı şekillerde çevrilebilir. Öte yandan, “seyahatname” ya da “hacname” türünü tanımlayan *hojdeniye* başlığının *Meryem Ana Azap Yollarında (Hojdeniye Bogoroditsı po mukam)* adlı bir *apokrif* için de kullanıldığı görülür. *Skazaniye* ise yine muhtevasına göre “anlatı”, “efsane” ya da “menkıbe” terimlerinden biriyle karşılanabilir.

Lihaçov'a göre bir eserin başlığında birkaç tür tanımının bir arada bulunması sadece bir kâtibin hangi tür tanımlamasını seçeceğine ilişkin tereddüdünü göstermez, aynı zamanda eserin aslında birkaç türü kendi çatısı altında birleştiren yapısını ortaya koyar. Lihaçov, Eski Rus edebiyatının türleri arasında yaşanan karmaşanın ve net olmayan ayrımların temel nedenini, tür isimlerinin, eserin edebî özelliklerine göre değil konusuna göre ortaya çıkmasında bulur. Zira Eski Rus edebiyatında tür tanımları sıklıkla konu tanımlarıyla birleştirilir (Lihaçov, 1963: 50).

Eski Rus edebiyatında tür isimlerinin ortaya çıkışı ve terminolojide kendine yer edinmesi aşamalı olarak gerçekleşir. Başlarda anlatının konusunu ifade eden bir başlık olarak ortaya çıkan tür isimleri, giderek, bu konunun Orta Çağ edebî ilkeleriyle ilişkilendirileceği bir dizi edebî özelliğe dönüşür ve böylelikle bir tür tanımı hâline gelir. Lihaçov, bu dönüşüme bir örnek olarak *jitiye* türünü ele alır. Kuramcıya göre bu dönemde yaşam öyküsü kavramı, bizim için ifade ettiğinden farklı bir anlam taşır. Eski Rus kâtipler için *jitiye* sözcüğü, çoğu zaman eserin türünden ziyade anlatının konusuna dair bir göstergedir. *Jitiye* kavramı, ancak 14. yüzyıldan sonra belirli bir edebî türe atıfta bulunmaya başlar (Lihaçov, 1963: 50). Dolayısıyla *jitiye*'nin bir tür ismi olarak yaygınlık kazanması da tarihsel süreç doğrultusunda kademeli olarak gerçekleşir.

Azizlerin yaşamlarına ve “kurtuluşa” giden yolda verdikleri mücadelelere ilişkin metinleri tanımlayan bir tür olarak *jitiye*, Yunanca *hagios* (kutsal) ve *graphia* (yazı) sözcüklerinin bileşiminden oluşan *hagiografi* üst türüne bağlıdır. Edebiyat tarihi literatüründe yaşam öyküsünü tanımlayan *jitiye* ve *vita* türlerinden, *hagiografi* çatısı altında gelişen türler olarak söz edildiği görülür. Azizlerin yaşamlarına ilişkin ilk metinler, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında *şehitlerin yaşamları (jitiye-martiriy)*; başka bir deyişle, azizlerin şahadetini anlatan, Hristiyanlık taraftarlarının pagan yöneticiler tarafından maruz bırakıldığı işkenceler hakkındaki hikâyeler ve biyografiler formunda ortaya çıkarlar (Anisimova, 1994: 45).

Hagiografi ve *jitiye* gibi türlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerde görüleceği üzere, Eski Rus edebiyatının türler sistemini modern sınıflandırmalardan ayıran bir diğer özellik, türler arasında bir çeşit hiyerarşi bulunması, bağımsız türlerin bulunmaması, alt türler ile birleştirici türlerin belirli bir

³ “Gizli” anlamına gelen *apokrif*, kutsal metinlerin özgün versiyonlarına sonradan eklendiği ileri sürülen ve otoriteler tarafından kabul görmeyen dinî içerikli anlatı türüdür. Yasaklı olduklarından, keşiş ve kâtipler tarafından gizlice çoğaltılırlar.

⁴ Günümüzde halüsinasyon ya da sanrı olarak yorumlanan *vizyonlar*, Orta Çağ'da kutsal kişilere bahsedilen haberci rüyalar ya da vahiyler sayılırlar.

⁵ *Havarilerin işleri* olarak da adlandırılan bu tür, İsa'nın öğretilerinin yayılmasını konu edinen ve kutsal sayılan hikâyelere işaret eder.

sistem dâhilinde varlık göstermesidir. Lihaçov'a (1963: 53) göre türler arasındaki karmaşık yapısal ilişki, Eski Rus edebiyatının karakteristik özelliklerindedir. Bu nitelik, eski edebiyatı, türlerin kendine özgü bir eşitliğe ve bağımsızlığa sahip olduğu yeni edebiyattan belirgin biçimde ayırır.

4.7. Dinî ve dünyevi türler arasındaki ayırım ve bütünleşmeler

Çoğu okur ve araştırmacı, Eski Rus edebiyatı ile yeni edebiyat arasındaki temel farkı, ilkinin dinsel karakterinde görür. Şüphesiz, 18. yüzyıl edebiyatıyla kıyaslandığında Eski Rus edebiyatı, daha dinî bir karaktere sahiptir. Ancak, Rus edebiyatının ilk yedi yüz yılına özgü bu fenomen, görüldüğü kadar tek yönlü değildir. 16. yüzyıla dek Eski Rus edebiyatı, öteki Ortodoks ülkelerinin edebiyatlarıyla bir tür birlik oluşturur. Bu durumda dinsel ortaklık, edebî dilin ortaklığından ve ulusal dillerin yakınlığından dahi önemli sayılır. Zira Slav olmayan halklar da söz konusu Ortodoks topluluğa dâhildir ve bu topluluk sadece kilise edebiyatı alanında faaliyet göstermemiştir. Lihaçov'a göre Eski Rus edebiyatı, görünür bir biçimde seküler bir kimliğe sahip olan 18. yüzyıl Rus edebiyatı ile kıyaslanmamalıdır. Bunun yerine Eski edebiyat, Slav ve Slav olmayan Ortodoks ülkelerin Orta Çağ edebiyatlarıyla kıyaslandığında, ilkinin çok daha dünyevi olan doğası hemen fark edilir (Lihaçov, 1971: 15).

Lihaçov'un söz ettiği dünyevi eğilimlere bir örnek olarak, Kiev-Peçersk Manastırı'nın kuruluşu üzerine bir hikâye koleksiyonu olan *Kiev-Peçersk Pateriği* (*Kiyevo-Peçerskiy paterik*) ele alınabilir. Bu *paterik*⁶, muhtevasının bütünüyle dinî olduğu düşünülen eski edebiyat metinlerinden biridir. Oysa söz konusu eser, din merkezli dünya görüşü kapsamında "özgür irade" problemini gündeme getirir ve bireyin bağımsız tercihlerde bulunarak kendi yaşam yolunu çizebileceğine ilişkin, nispeten dünyevi zeminde biçimlenen telkinlerde bulunur. Rus Orta Çağ uzmanı ve edebiyat bilimci Andrey Vitalyeviç Karavaşkin'e (1964-2021) göre *Kiev-Peçersk Pateriği*, Orta Çağ Hristiyan dünya görüşünün yarattığı ikili tutumu tek bir metinde bütünleştirir. Buna göre bir tarafta ilahi takdirin her şeye kadir olduğuna duyulan inanç, diğer tarafta bir kimseyi ya Tanrı'ya ya da hata ve günah yoluna sevk edebilecek özgürlük fikri mevcuttur (Karavaşkin, 2011: 200).

Lihaçov'a göre 11.-16. yüzyılların Doğu Avrupa edebiyat topluluğunun tek bir ülkesi dahi Rusya kadar gelişmiş bir tarihsel literatüre sahip değildir. Eski Rus edebiyatı, genel itibarıyla dinî bir karakter taşımasına karşın, dünyevi anıtların niceliğiyle Güney ve Doğu Avrupa ülkelerinin edebiyatları arasında öne çıkar. Aynı zamanda Eski Rus edebiyatının dinî karakterinden ancak 17. yüzyıla dek söz edilebilir. Zira 17. yüzyılın başat türleri, özünde dünyevi türlerdir; bu yüzyıldan başlayarak edebiyatta seküler unsurlar gelişir. Tarihî edebiyat, gezi edebiyatı, şövalye romansı, macera hikâyeleri gibi yeni türler ortaya çıkar. Rus edebiyatının seküler karakteri yavaş yavaş şekillenir. Tüm 17. yüzyıl boyunca ve 18. yüzyılın ilk yarısında, dinî aşamadan seküler aşamaya doğru bir geçiş dönemi yaşanır (Lihaçov, 1971: 15).

Söz konusu geçiş sürecini hazırlayan koşullar, tarihsel anlamda Orta Çağ'ın sonlarında ortaya çıkar. 15. ve 17. yüzyıllar arasında Rus edebiyat okurları cephesinde de bir değerler dönüşümü yaşanmaya başlar. Bu asırlarda edebiyat, artık sadece gündelik yaşamın ve bilhassa dinî ritüellerin uygulanmasına aracılık eden yazınsal metinler dizisi olmaktan sıyrılır ve yeni bir rol üstlenir. Bu süreçte okurlar, çeşitli konularda bilgi edinmek ve öğrenmek amacıyla okumaya başlarlar (Lihaçov, 1963: 58). Böylelikle toplu icra edilen ayinler dışında bireysel olarak okunabilecek dünyevi içerikli eserler ortaya çıkar.

⁶ *Paterik* türü, Bizans edebiyatından aktarılan ve manastırlarda kaleme alınan ya da derlenen, keşişlerin ve "kilise babalarının" yaşamını öyküleyen eserleri ifade eder.

4.8.Orta çağ yazınında anonimlik ilkesi

Çağdaş edebiyatın aksine Orta Çağ edebiyatında yazarın imzası değil, eserin muhteva ettiği kolektif düşünce tarzı ön plana çıkar. Orta Çağ yazını, kolektif duyguları ve tasvir edilenlere karşı kolektif bir tutumu ifade etmeye çalışır. Dolayısıyla bu dönemde pek çok edebî unsur, eserin yaratıcısına değil, eserin ait olduğu türe bağlıdır. Yazar, eserini bireyselleştirmekle modern döneme kıyasla çok daha az ilgilidir. Dolayısıyla yazar isimlerine nadiren rastlanılır (Lihaçov, 1963: 61). Okurlar, metin yazarlarının kimliğine yönelik bir merak duygusu geliştirmezler. Zira her bir okur, metni millî toplumsal düşünceyi yansıtmadaki başarısı yönünden değerlendirmeye eğilimlidir.

Rus filolog, dilbilimci ve tarihçi Aleksey Aleksandroviç Şahmatov (1864-1920) da eski edebiyatın anonim karakterine dikkat çekerek *Geçmiş Yılların Hikâyesi* üzerinden bir tartışma yürütür. Nestor'un kroniğin muhtemel yazarı olarak kabul gördüğünü, ancak tüm metnin ona atfedilemeyeceğini dile getirir. Zira yazarın bu koleksiyon üzerinde çalışmalar yaparken bir yandan azizlerin hayatlarını yazmaya, diğeri yandan Eski ve Yeni Ahit'in tarihini sunmaya ve dinî dogmaları açıklamaya başlayabilmesi inandırıcı görünmemektedir. Şahmatov, kullanılan metinlerin büyük olasılıkla hazır bulunduğunu ve geriye kalan tek ödevin bunların derlenip geniş kapsamlı tek bir koleksiyonda birleştirilmesi olduğunu düşünür. *Geçmiş Yılların Hikâyesi*'nde kullanılan kaynakların niceliği, metnin bir değil, birbirini izleyen birkaç yazar ve editör tarafından derlendiği fikrini doğurur. Böylelikle yeni editörlerden her biri, kendisinden önceki koleksiyonu sürdürüp tamamlamış olur (Şahmatov, 1940: 36).

Anonimlik geleneğinden kaynaklanan ve çağdaş okura alışılmadık gelen ilkeler arasında, tür dışı alıntıların belirli bir motivasyon ya da bağlam olmaksızın esere dâhil edilmesi yer alır (Lihaçov, 1963: 53). Çağdaş bir anlatıda tür dışı pasajlar, ancak belirli bir kurgusal bağlam çerçevesinde o türün sınırlarından içeri sızabilir. Bu, çeşitli terimlerle (mektup tekniği gibi) adlandırılır ve edebiyat biliminin inceleme sahasına girer. Oysa Eski Rus edebiyatında tür dışı, başka bir türe özgü pasajın, orada bulunmasını gerektirecek kurmaca bağlam olmaksızın metne yerleştirildiği görülebilir.

5.Sonuç

Eski Rus edebiyatı alanındaki çalışmalarıyla tanınan Dmitri Sergeyeviç Lihaçov'un metodununun ve anlatım gücünün en dikkat çekici yanı, onun üslubuna aşına olan araştırmacılar kadar, onunla yeni tanışacak olanların da kolayca fark edebileceği bir özelliktir. Kuramcı, katkıda bulunduğu tüm kitap ve makalelerinde, ilgili dönemin panoramasını berrak bir dille aktarır ve çalışmalarının ilk cümlesinden başlayarak okurun zihninde bir kroki oluşmasını sağlar. Böylelikle, az bilinen edebî süreçlerin okur ve araştırmacı tarafından sistemli bir biçimde anlaşılıp incelenmesine olanak tanır. Onun yazılarında, ne temanın özünden sapan ve araştırmanın sınırlılığını aşan yorumlara ne betimleyici yöntemin tek sesliliğine ne de tüm ömrünü geçirdiği Sovyet döneminin zorunlu kıldığı propagandacı tutuma yer vardır. Lihaçov'un yazılarında okur, dönemin genel karakteristiği, tür sistemi, hangi periyotlara bölündüğü, dünya edebiyatlarındaki muadilleri gibi ciddi sorularının yanıtlarına bütünsel bir okuma yaparak erişebilir.

Lihaçov'un edebiyat tarihçiliğini bu denli anlaşılır kılma eğilimi, edebiyat bilimini metodolojik bir zemine oturtma ve onu müspet bilimlere yakınlaştırma çabasından kaynaklanır. Kuramcı, Eski Rus edebiyatını *tarihsel empati* ve bizzat adlandırdığı *somut edebiyat eleştirisini* yöntemleriyle analiz eder. Edebiyat bilimi disiplininde başvurulduğu biçimiyle *tarihsel eleştiri* yöntemine yakın ilkeler benimseyen *tarihsel empati*, her devrin edebî ürünlerini, ilgili dönemin değerleri doğrultusunda

inceleme ve yorumlama imkânı sunar. *Somut edebiyat bilimi* ise gerçeklik olgusunun, metnin hakikatle kurduğu bağların ve gerçeküstü olarak nitelendirilen kurmaca öğelerin, yine devrin dinî ya da toplumsal kabul ve alışkanlıkları paralelinde değişkenlik gösterdiğini anlamak adına önemli bir araçtır. Zira somut eleştiri, tarihî verilere dayalı ve bilimsel temelli bir eleştiri yöntemidir ve “gerçeklik” adı verilen fenomenin her bir coğrafyaya ve devre göre farklı alımlandığını kabul eder. Bu yöntemlerin yanı sıra Lihaçov, edebiyat bilimini, çeşitli disiplinlerin bir arada bulunduğu bir gül formuna benzeter. Onun disiplinlerarasılığı ifade etmede kullandığı bu gül formu, çevrede kendine özgü kaideleri ve keskin sınırları bulunan müstakil disiplinlerin; merkezde ise onlardan faydalanan ve dolayısıyla daha esnek, geçirgen sınırlara tabi olan edebiyat biliminin bulunduğu katmanlı ve geçişken bir yapıdır.

Eski Rus edebiyatını söz konusu metotlarla inceleyen Lihaçov, erken dönem yazılı eserlerin MS 988’de, Hristiyanlığın kabulü ile birlikte “aktarıldığından” söz eder. Burada etki yerine aktarım kavramı bilinçli olarak kullanılır, zira paganizmden semavi bir dine geçilmeden evvel sadece sözlü edebiyattan bahsetmek olasıdır. Bununla birlikte sözlü edebiyattan müteşekkil olan folklorun yaygınlığı, günümüzde olduğu gibi sosyal tabakalar arasında farklılık göstermez. Orta Çağ boyunca folklor ürünleri, toplumun bütün kesimlerince icra edilir ve izlenir. Eski Rus edebiyatında türleri kuran en önemli faktörler ise özünde, edebiyat dışı bir takım gerekliliklerdir. Bu gerekliliklerin önemli bir bölümünü dinî vecibeler oluştursa dahi, daha dünyevi ve siyasi nitelikte gereksinimler de devrin edebî metinleri sayılan, oysa gündelik yaşamın ihtiyaçlarına yanıt veren eserlerin oluşumuna katkıda bulunur. Dolayısıyla her eserin başında, metnin ne zaman, nerede ve hangi amaçla okunması gerektiğine ilişkin uyarılar yer alır. Tür kategorilerini ve eser başlıklarını şekillendiren de amaç ve muhteva arasındaki bu uyumdur. Ayrıca gündelik yaşama hizmet etmesi hedefiyle kaleme alınan eski edebiyat külliyatı, bu amaç uyarınca anonim bir kimliğe bürünür ve yazarlık kavramı günümüzdeki gibi eserin kıymetini belirleyen bir unsur sayılmaz. Toplumsal düzeyde daha seküler bir dünya görüşünün benimsenmesi adına bir basamak işlevi gören 17. yüzyılda, dinî ve dünyevi eserlerle folklorik ve edebî eserler arasındaki ayırım giderek belirginleşmeye başlar. Bu ayırım, toplumsal tabakalaşmadaki derinleşmeyle paralellik gösterir. Nihayet bir geçiş aşaması teşkil eden 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Eski Rus edebiyatı olarak adlandırılan dönemin son sayfaları da kapanır ve ardında, çözümlenmek üzere bekleyen, kendine has bir türler ve temalar dizisi bırakır.

Eski Rus edebiyatı üzerine çalışmalarıyla tanınmasına karşın Lihaçov, günümüz edebiyat bilimi araştırmaları açısından hâlâ kılavuz teşkil edecek nitelikte metotlar geliştirir. Bu metotları ise çağdaş okurun penceresinden nispeten az bilinen bir dönem olan 11.-17. yüzyıl edebiyatlarını etraflıca çözümlenmek adına kullanır. Orta Çağ edebiyatlarını tarihsel empatiyle anlamlandırabilme yolunda Lihaçov, Rus bilim dünyasının kültüroloji sahasına armağan ettiği, isminin daha sık zikredilmesi, kuramlarına ve “somut” yöntemlerine daha sık başvurulması gereken, çok yönlü bir bilim insanı olarak öne çıkar.

Kaynakça

- Anisimova, O. M. i dr. (1994). *Literatura i kul'tura Drevney Rusi: Slovar'-spravoçnik*. Moskva: Vışşaya şkola.
- Karavaşkin, A. V. (2011). *Literaturniy obiçay Drevney Rusi (XI-XVI vv.)*. Moskva: ROSSPEN.
- Lihaçov, D. S. & Makogonenko, G. P. (1980). *İstoriya russkoy literaturı*. Leningrad: Nauka
- Lihaçov, D. S. (1963). *Sistema literaturnih janrov Drevney Rusi. Slavyanskiye literaturı. V Mejdunarodnyy syezd slavistov. (47-70)*. Moskva: AN SSSR.
- Lihaçov, D. S. (1971). *Poetika Drevnerusskoy literaturı*. Leningrad: Hudojestvennaya literatura.

- Lihaçov, D. S. (1972). Slovo o polku İgnoreve i protsess janroobrazovaniya XI-XIII vv. *İstoriya janrov v russkoy literature X-XVII vv.* (69-75). Leningrad: Nauka.
- Lihaçov, D. S. (1984). *Literatura – real'nost' – literatura*. Leningrad: Sovetskiy pisatel'.
- Lihaçov, D. S. (1989). *O filologii*. Moskva: Vışşaya şkola.
- Lihaçov, D. S. (1998a). *İzbrannoye: Slovo o polku İgnoreve i kul'tura yego vremeni*. Sankt-Peterburg: Logos.
- Lihaçov, D. S. (1998b). *Razvitiye russkoy literaturı X-XVII vekov*. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Prokofyev, N. İ. (1975). O mirovozzrenii russkogo srednevekov'ya i sisteme janrov russkoy literaturı 11-16 vv. *Literatura Drevney Rusi*, 1, 5-39.
- Puşkin, A. S. (1962.). O niçtojestve literaturı russkoy. *Sobraniye soçineniy v 10 t. T. 6. Kritika i publitsistika*. (407-414). Moskva: Gosudarstvennoye izdatel'stvo hudojestvennoy literaturı.
- Şahmatov, A. A. (1940). *Povest' vremennih let i yego istoçniki*. Moskva & Leningrad: TODRL.
- Vereşçagin, Ye. M. (1996). *Hristianskaya knijnost' Drevney Rusi*. Moskva: Nauka.
- Yeromin, İ. P. (1966). *Literatura Drevney Rusi: Etyudi i karakteristiki*. Moskva & Leningrad: Nauka.
- Zapesotskiy, A. S. (2022). *Kul'turologiya Dmitriya Lihaçova*. Sankt-Peterburg: SPbGUP.